

Олександр БОЙЧЕНКО

ВІЧ-НА-ВІЧ ІЗ КАТОМ

Парадокс польсько-українських стосунків загалом і літературних стосунків зокрема полягає ось у чому. З одного боку, стосунки ці нині є найкращими за всю історію, яку лише вдається розгледіти у глибині століть. З іншого – знаючи більш-менш польську класику і радше більш, ніж менш, найновішу польську літературу, ми (тобто «пересічні» українські читачі) досі майже не знайомі з творчістю авторів, які відіграли вирішальну роль у реформуванні польської національної свідомості другої половини 20 століття. Де бодай одна ціла збірка Марека Гласка українською мовою? Де «Інший світ» Густава Герлінга-Грудзінського? Де освенцімські оповідання Тадеуша Боровського? І так далі.

Ще рік тому так само риторично можна було запитувати: де двадцять разів перевидані на батьківщині і давно перекладені «основними світовими мовами» «Бесіди з катом» Казімежа Мочарського? Сьогодні це питання перестало бути риторичним: «Бесіди з катом» у перекладі Олеся Герасима і з передмовою Адама Міхніка вийшли друком у чернівецькому видавництві «Книги ХХІ».

Юрист за освітою і журналіст за покликанням Казімеж Мочарський під час німецької окупації Польщі служив у легендарному БПі АК (Бюро Інформації і Пропаганди Армії Крайової) та очолював слідчий відділ в Окружному керівництві підпільної боротьби. Варто добре запам'ятати цей факт біографії Мочарського: очолювати слідчий (а від квітня 1944 року і виконавчий) відділ означало збирати доказову базу щодо осіб, підозрюваних у зраді та співпраці з нацистами, і – у разі підтвердження підозр – передавати справи колаборантів до підпільного польського суду. В означеному контексті те, що сталося з Мочарським після війни, можна було б назвати іронією долі, якби лише роль долі у цій драмі абсурду не відіграли червонозоряні терміти товариша Сталіна.

Паралельно свою кар'єру вибудовує і такий собі Йозеф Штрооп. Провінційне дитинство-отроцтво-юність у пангерманському дусі, Перша світова, поранення, Залізний хрест, повернення додому, пошуки винних у поразці, вступ до СС і НСДАП, перемога на місцевих виборах, знайомство з Гітлером-Гейббельсом-Герінгом-Гімmlером, переїзд із Детмольда до Мюнстера, потім – Гамбург, Мюнхен, Берлін, потім – Чехословаччина, Польща, Україна... За десять років Штрооп долає шлях від сумнівного Йозефа до чистокровного Юргена, від шарфюрера (сержанта) до группенфюрера СС, від сільського агітатора до шанованого Гімmlером ліквідатора Варшавського гетто.

Відтак повоєнні «пригоди» Штроопа особливого подиву не викликають. Пійманий і засуджений американцями до смерті за далеко не найбільший зі здійснених ним злочинів, він згодом потрапляє під польську юрисдикцію і в очікуванні нового суду відсиджує у варшавській в'язниці ще чотири роки. 23 липня 1951 року суд оголосив вирок: смертна кара через повішання. Не надто дивним для знайомих зі сталінським правосуддям є і той факт, що у серпні 1945 року підсоветська польська влада заарештувала капітана АК Казімежа Мочарського і засудила його – звичайно, за державну зраду і співпрацю з нацистами – спочатку на десять років, а потім – до страти. Дивує (хоч ніби в діяльності комуністичних режимів ніщо вже не повинно дивувати) інше: 255 днів, від березня до листопада 1949 року, кат Варшави Штрооп та її захисник Мочарський просиділи в одній камері. Як писав з подібного і тогочасного ж приводу також перекладений Олесем Герасимом Анджей Бобковський: «У цьому є такий цинізм, який просто виходить за межі сприйняття, перетворюючись на щось абстрактне у своїй досконалості».

А втім, «засоби впливу», які застосовувалися до Мочарського, аж ніяк не були абстрактними. Якщо з міжнародним злочинцем Штроопом слідчі задля «чистоти експерименту» поводитися згідно з міжнародними ж нормами, то зі «своїм» арештантом можна було не панькатися: постійні побиття всіма підручними засобами, виривання волосся зі скронь і паху, припалювання шкіри, розчавлювання пальців рук і ніг, багатодобове «безсоння» – загалом 49 різновидів тортур, зокрема і моральних, як от фальшиве повідомлення про смерть дру-

жини, використали польські гебісти, щоб зламати Мочарського (за тією ж нелюдською іронією долі відпочивати від тортур він міг лише в перервах між допитами, перебуваючи у товаристві есесівця). Власне, з дружиною, яка насправді також відбувала покарання у в'язниці, слідчі явно перестаралися: згодом Мочарський зізнався, що якраз це повідомлення і перетворило його на людину, якій більше нічого боятися і нічого втрачати.

Самого лише життєпису Казімежа Мочарського досить, щоб нішня Польща визнала його своїм національним героєм. Але йому вдалося не лише вистояти і перемогти у боротьбі з двома тоталітарними режимами, він ще й зумів найефективніше використати час, проведений у камері з нерозкаяним високопоставленим нацистом і написати книжку загальносвітової ваги. «Бесіди з катом» – це з перших вуст отримана відповідь на питання, «який історичний, психологічний та соціологічний механізм перетворив частину німців на команду душолюбів, що керували Райхом і намагалися поширити свій порядок на Європу і світ». Протягом останніх тридцяти років кількість захоплених відгуків на «Бесіди з катом» невпинно зростає з кожним новим перекладом. Маю надію, що невдовзі і в Україні ця книга викличе подібні реакції, а можливо, й змістовні дискусії – наприклад, довкола навряд чи приємних для нас слів похвали на адресу українців з боку співрозмовника Мочарського.

До речі, про Україну. Читаючи «Бесіди з катом» і знайомлячись із мученицькою біографією автора, я все одно – вже вкотре – заздриваю полякам. Бо попри всі випробування, які випали на долю Мочарського, він все-таки дочекався 1956 року, вийшов з в'язниці, розпочав, не задовольняючись амністією, власний процес проти влади – і виграв його! Він змусив суд визнати, що вояк Армії Крайової – не зрадник, а захисник Польщі. Можна собі уявити щось подібне в Україні? Можна собі уявити, щоб вояк УПА, навіть у відлижному 1956 році, виграв судовий процес в СРСР? І щоб потім він повернувся до журналістської та громадської діяльності, знову став редактором часопису, отримав державну нагороду і – хай із цензурними купюрами – опублікував такий текст, як «Бесіди з катом»? Не можна, бо вояк УПА і сьогодні сприймається половиною нашого непритомного народонаселення

через призму історії КПСС, натомість енкаведисти, які тероризували Україну, надійно засекречені і захищені українським законодавством.

І ще таке. Окрім українських асоціацій, які викликає в читацькій свідомості книга Мочарського, тема України не раз звучить у «Бесідах з катом» і цілком відкрито. Кар'єра Юргена Штроопа взагалі найбезпосередніше була пов'язана з Україною: він займався вистежуванням львівського підпілля, забезпечував охорону будівництва автомагістралі Львів-Сталіно, а також «попрацював» на посаді начальника СС і поліції в Кіровограді, Миколаєві та Херсоні. По-своєму Штрооп Україну любив і рішуче був налаштований по закінченні переможної для III Райху війни оселитися на наших славнозвісних чорноземах. «Гаразд, але що б ви зробили з українцями? – логічно поцікавився Мочарський. – Виморили б голодом? Вивезли б за Урал?». Як виявилось, Штрооп мав значно ефективніший і «гуманніший» план: винищувати українців безглуздо – і з прагматичного погляду, бо хтось же мусив би працювати на його безмежних угіддях, а українці – витривалі працівники; і з погляду, так би мовити, культурного, адже українці дуже гарно співають, відповідно Штрооп зовсім не хотів позбавляти себе такої втіхи. «Але, – не відступав Мочарський, – як би ви змогли довго тримати у покорі такий численний народ?» – «Просто, – відповів Штрооп. – Треба лише змусити їх забути, що вони – українці. Ми б залили їх дешевою горілкою, яку вони так люблять, і відібрали б у них книжки українською мовою. Цього досить».

Цікаво, правда? Ніби достеменно відомо, що 65 років тому Гімлер прокусив ампулу з ціаністим калієм, а 58 років тому Штрооп повис на мотузці у варшавській в'язниці. Чому ж тоді, порівнюючи динаміку розвитку в Україні книговидавництва та горілчаної промисловості, важко позбутися враження, що всі наші уряди – незалежно від задекларованих партійних кольорів – досі орієнтуються у своїй діяльності на узгоджений з райхсфюрером СС Гайнріхом Гімлером план групенфюрера СС Юргена Штроопа?